

7. Навчальний план та програма циклу спеціалізації за фахом „Загальна практика – сімейна медицина” / Міністерство охорони здоров’я України; В.М. Гирін, Б.С. Зіменковський, В.М. Запорожан, В. Дзяк. – Київ, 2000. – 68 с.
8. Ромашко В., заступник голови. Додаток до розпорядження Київської міської державної адміністрації від 27.10.97 № 1719. Концепція первинної медико-санітарної допомоги населенню м. Києва // Впровадження сімейної медицини в систему охорони здоров’я: Кур’єр місцевого самоврядування. – 2004. – № 7. – 66 с.

УДК 37(09)

Денисюк О.Ю.

МІФОЛОГІЧНІ ФОРМУЛИ ТЕМИ „ПОХОДЖЕННЯ” ДІТЕЙ

***Анотація.** У статті досліджуються міфологічні формули пояснення „походження” дітей. Робота базується на польовому матеріалі, зібраному студентами та співробітниками науково-дослідної лабораторії „Етнологія Черкаського краю”.*

***Аннотация.** В статье анализируются мифологические формулы, объясняющие „происхождение” детей. Работа основана на полевом материале, собранном студентами и сотрудниками научно-исследовательской лаборатории „Этнология Черкасского края”.*

***Annotation.** The article is dedicated to the explanation of mythical formula of the children’s origin. The research into the material which was gathered by students and research workers of the Scientific Research Laboratory „Ethnic of Chercassy region”.*

Із знання свого народу, історії рідного краю починається людина. Народні звичаї, обряди, пісні завжди були мудрими вчителями і порадиниками. Одним з родинних обрядів українців був обряд народження дитини. Поява у сім’ї (роді, селі) дитини завжди була подією надзвичайно важливо не лише для всієї родини.

У відомій праці О. Афанасьєва „Поэтические воззрения славян на природу”, виданій у третій чверті ХІХ ст., у контексті розвідок про душі померлих та їх зв’язок зі світом живих наводяться приклади міфічних уявлень щодо появи на світ новонароджених дітей: вони приносяться лелекою, вороною чи сорокою, або ж із ставків, річок, болота і т. ін. Приклади стосуються чеської та німецької традицій [2, 252–255]. Згадується також Русь і відповідний переказ, що дітей знімають з дерева, мов стиглий плід [2, 255]. Конкретні дані на західноєвропейському ґрунті додає Зенон Кузеля [3, 31–32]. Він, спираючись на матеріали Хр. Ящуржинського, І. Франка, П. Іванова, наводить кілька українських переказів про те, що дітей приносить бузько, знаходить баба в бур’янах, очереті, під капустяним листом або на дубі чи вербі тощо [3, 31–32]. Цим, по суті, і обмежується українська й взагалі східно-слов’янська історіографія та джерельна база питання. Протягом нинішнього століття явища, що нас цікавлять, лишалися поза увагою збирачів фольклорно-етнографічного матеріалу, не були предметом яких-небудь узагальнень, спеціальних досліджень.

Між тим уявлення про чудодійне виникнення немовлят і понині є стійким компонентом традиційного світогляду багатьох народів. Зокрема, добре збереглися вони в українців, передусім у середовищі сільського населення.

Польовий матеріал, присвячений відповіді-поясненню, збирався роками, починаючи з 1997 р. На сьогодні записи зроблені у 58 селах Уманського району та території історичної Уманщини.

Робота, яка ведеться щодо узагальнення та систематизованого викладу зібраних даних, дозволяє висвітлити деякі її результати. Зокрема, маємо намір викласти принципи первинного групування зафіксованого масиву словесно-тестових стереотипів пояснень, подати основні їх різновиди, вдаючись водночас до характеристики територіального розповсюдження останніх. У зв'язку з поставленими завданнями варто зауважити, що йтиметься про український фактичний матеріал, який мало або зовсім не відомий у літературі. Цим визначається його самостійне значення і необхідність введення у науковий обіг, хоч би і в тому обмеженому вигляді, який диктується рамками статті.

Аналіз сукупності зафіксованих даних засвідчив, що найчисленнішу групу складають тексти формул, за якими в реалізації міфологічної ідеї походження дитини типологізуючу роль відіграють суто природні явища (I): 1 – птахи і тварини, 2 – рослинність: а) городньо-польова, трав'яниста; б) деревина; 3 – водні об'єкти і стихії; 4 – інші явища, предмети, субстанції, що стосуються природи і людини. Таку ж функцію у меншій групі пояснень (II) виконують Бог, окремі реальні персони. Своєрідність наступної групи (III) обумовлена домінантою жанрового втілення вербальних стереотипів, що виступають як приказки, віршовані звороти. І в останній групі (IV) – міфологізується конкретний різновид людської діяльності, репрезентований ключовим поняттям „купили”.

Формули з символікою птахів і тварин („Бусол приніс” і т. ін.).

Серед текстів цієї групи значна їх кількість (близько 84 записів) пов'язана з лелекою, тобто містить у собі вихідну, ключову словесну формулу типу „Лелека приніс” („Бусол приніс”), за якою птах з огляду на його функціональну манкіровку виступає приносителем втіленого у немовляті життя. У відповідному максимально скороченому вигляді ця формула представлена майже половиною від вказаного числа записів. Завдяки допоміжним оповідним характеристикам, що конкретизують обставини дії, стану суб'єкта, вихідний мотив **принесення** птахом дитини має сюжетне продовження, при цьому найчастіше розгортається в тексти, що присвячені темі трансмісії – тобто **постачання** буслом дитяти в сферу життєвого, освоєного людиною земного простору. Звідси постать бусла у багатьох різновидах пояснень сприймається в значенні виконуваної ним сумісної, двоєдиної ролі – і **дітоприносителя (носія)**, і **дітопостачальника**.

Поряд з основною функцією, що позначається дієсловами приносити, нести, буслу приписуються певні допоміжні дії, виражені словами, серед яких фігурують найчастіше – кидати (скидати, викидати), рідше – пускати, класти, (ложити, накладати), ставити, садити, губити дитину. Щодо цього є версії із вказівкою на якусь одну додаткову функцію-дію птаха („Лелека ніс і кинув”, „Бузьок ніс, загубив”) [5, 7, 17], або ж, що простежується частіше, з одночасним описом не лише того, *як саме*, а й *куди* – в яке саме місце доставляє-постачає немовля бусол. У переліку „адреси постачання” фігурують хата, двір, хатні ритуальні об'єкти – поріг, комин, шафа; суспільно-значимі об'єкти – „мельниця”, „больниця”, базар; об'єкти природи і людської продуктивної діяльності – став, город, капуста, коноплі, груша („Бузьки приносять, на хату пускають”, „Бузьок приніс, положив на порозі”, „Бузько принесе. Кидає на комин, в хату, або в капусті”, значно рідше зустрічається варіант „Приніс бузьок і поставив на мельниці”) [5, 8, 10, 11, 17].

Наступна група пояснювальних формул відрізняється від попередніх вказівкою на типovu для птаха здатність пересування, що зафіксована словом літати та на його зовнішні дані – крила, дзьоб, що виступають засобами постачання немовлят. Введення цих специфічних характеристик у канву вже відомих нам текстів формул часом змінює їх композицію і жанрову форму, а в цілому забезпечує той поетичний малюнок линучого лелеки з дитиною, який близький до фольклорних казкових і художньо-зображальних образів („Лелека летів і приніс”, „Дітей скинув лелека. Летів і кинув. Прилетів на двір”, „Летів бусьок і приніс дитину на крилах”, „Чорногуз приніс у дзьобі”, „Лелека приніс і в капусті кинув. Він має довгий дзьоб, тому і носить”) [9, 11, 12, 15].

Наступна група має відмінні від попередньої слова, словосполучення, що оповідають, де і як (яким чином) набувається буслом дитина. Зокрема, птаху приписується здібність знаходити, ловити об'єкт у капусті, бур'янах, ставку, біля річки. Ці та деякі допоміжні характеристики сполучаються в текстах з мотивом руслового принесення (чи принесення-постачання) дитини і є його аргументацією. В структурі цілісного формульного пояснення така аргументація виявляється або як сюжетно залежна оповідна одиниця, або ж як самодостатня субформула на тематику руслового набуття (знаходження, виловлювання): „Лелека приніс, в капусті знайшов”, „Лелека приносе, кидає на хату, в став, на городі. Лелека в ставу знайшов. Пішов за жабами і викинув на берег”, „Бусол впіймав коло річки, в бур'янах. Бусол приніс в хустині зав'язаний. В бур'янах знайшов і приніс” [13, 16, 19].

Є й такі вирази, речення, в яких розробляється, а подекуди домислюється, припускається самим ходом описуваних подій тема персонажно-комунікативних зв'язків між буслом як приносителем-постачальником дітей і людиною, – одержувачем немовляти. У цьому випадку словесні формули набувають характеру логічно доведеного до кінця міні-оповідання: „Буськи приносять, от і занесли бабі”, „Лелека ніс, ми побачили і одібрали”, „Чорногуз приніс і посадив на комин. Тато з мамою побачили і зняли” [1, 11, 14].

Наступна група пояснень зводиться до того, що найпоширеніша вихідна формула у тих чи інших варіантах поєднується з примовкою-проханням, що адресується птахові, на зразок „Бусько, бусько, принеси мені Маруську” (ім'я Маруська має кодифікований сакральнo-християнський характер, інколи замінюється на Катруську або Ганнуську). У примовках першої підгрупи текст звертання приєднується до вислову „Бусько несе”, і тоді весь вислів виглядає малозрозумілим – „Бусько несе. Бусько, бусько, принеси Маруську” [10, 11]. У іншій підгрупі для сполучення обох формул використовується мотивація, зміст якої не лишає сумніву, що прохання принести немовля належить дітям-підліткам, виражається ними емоційно – у формі радісних вигуків. Тобто, за допомогою мотивації вибудовується логічність сюжетної схеми усієї групи пояснень, що розглядається. Самі ж по собі дитячі вигуки-звертання ясно ідентифікуються з ритуальним проханням як однією з типових форм обрядово-фольклорної традиції („Бусьок приносе. А діти ся тішать: „Ой, буську, буську, принеси ще”; „Бусьок приніс, положив на порозі. Діти як повиростають, кричать: „Буську, принеси мені Маруську”, „Лелека-Бусьок – он літає, то принесе мені дитину. Діти кричать попід хатою: „Бусько, принеси мені Маруську” і т. ін.) [4, 5].

Образ лелеки як носія-постачальника дитини хоча й дуже популярний, проте не єдиний у сукупності формул з тваринною символікою. Подекуди його місце

займають такі категорії птахів і свійських тварин, як „ворон, гуси, шуляк, паця (свиня), корова”. Записи цієї тематики поодинокі. Вони містять у собі як уже згадувані, так і деякі нові мотиви щодо дії і обставин дії персонажів тваринного рівня („Ворона принесла та на подвір'я опустила”, „Дитину лелека або ворона принесла. Коло хати побачила тебе. Втішила і до себе взяла”, „Щось несла якась птиця – ворон, гуси. Тебе несли, оставили”, „Птиця (свиня) принесла”, „Корова на рогах принесла”) [4, 15, 16].

Серед пояснень цієї групи виділяється текст, присвячений шуляку, де різнопорядкові вербальні стереотипи утворюють ланцюжкову структуру і виступають субформулами двосюжетного, найбільш розгорнутого в межах жанру й художньо цілісного міфічного оповідання (Шуляк летів, і приніс тебе з лісу, і на грушу посадив. А батько йшов, і зняв з груші, і приніс до хати). Цей зразок спонукає звернути увагу на висновок фахівців про те, що „міф – це сукупність всіх його варіантів” [20, 25].

Таким чином, ареал розповсюдження формул, присвячених буслу (лелеці), надзвичайно великий, хоча й різночастотний і охоплює всю досліджену територію.

Отже, територією стійкого, масового використання фразеологізмів на тему бусла (лелеки) є вся територія Уманщини, а також села, що знаходяться у її колишніх межах. Тут зосереджений комплекс формул, що характеризують різноманітним сюжетним мотивів про лелеку, їх жанрових виявів. При цьому словесно-текстові стереотипи, де вихідна формула „Лелека приніс” сполучається з ритуальною примовкою, зверненою до птаха, поширені по всій території досліджуваного району...

У порівнянні з лелекою „участь” у появі дітей за допомогою гусей, шуляка, свині, корови фіксується як значно менш поширене явище, що відбиває своєрідність місцевих фольклорно-міфологічних переказів, їхніх символів. Тексти, де фігурують ворон (ворона), є надзвичайно рідкісними і маловживаними.

Формули з символікою городньо-польових, трав'янистих рослин.

Серед городньо-польових рослин, що виступають чудодійним дітоджерелом і назви яких містяться у текстах, переважає капуста (фіксується більше ніж у 100 записах), інколи з вказівками на її верхню частину – качан. Значно рідше згадуються огірки, картопля (бараболя), конопля, горох, ще менше використовується кукурудза, соняшник. Названі рослини дають рясні плоди-насіння і є виразними символічними й семантичними ознаками плодючості землі. Застосовуються також узагальнюючі слова-поняття – *город*, *берег* (у значенні *город*), *грядки*, *розсадник*, якими міфологізується конкретна просторова, аграрно-продуктивна сфера діяльності людини.

Ряд може продовжуватися і за рахунок категоріально іншої, не городньої рослини. Подібна текстова структура утворює „зону варіювання” формульних слів, якою користується оповідач [21, 137–139].

У першу чергу виділимо сукупність найпростіших виразів, текст яких формально зводиться до одного применникового слова, що ним позначається місце появи-набуття дитяти („У капусті”, „З капусти” та ін.). Перед нами не просто слово, а слово-відповідь, функціонально-сміслова манкіровка якого закладена у самому запитанні „Де взяли мене (дитину)?”, тому зацікавленій у поясненні особі ясно, про що йдеться.

Наступний варіант сполучається з назвою дії суб'єкта. Серед останніх значно переважає поняття знаходити (воно фіксується майже у 50 текстах), за

допомогою якого і утворюється широко значна формула „В капусті знайшли”. Існує певна кількість аналогічних словосполучень із фігуруючими в них дієсловами – зловити (піймати, злапати), здібати, взяти (забрати). Наприклад, „У капусті зловили”, „На городі здібала, в капусті”, „Злапали в капусті”, „Злапали в капусті (в бараболі)” і т. ін. У подібні конструкції де-не-де вносяться позначення категорії суб’єкту, об’єкту дії („Найде мама у городі, у кропиві”, „Дитину (тебе) в капусті знайшли”) [4, 11, 15, 16, 17].

Значно менша група формул, за суб’єктом яких закріплена функція-дія приносити, що була притаманна персонажам тваринного світу. Дієслово передається у безособовій формі або з відповідною конкретизацією (баба-повитуха, мати, батько в формулах даної рубрики не згадується), надаючи суб’єктові значення принесителя дитини з місця перебування („Принесла з розсадника, з капусти”, „Баба-бранка принесла з конопель, з капусти”) [4, 6, 11].

Для формул на городню й взагалі рослинну тематику характерні слова, що відбивають моменти дії і стану (статичної, динамічної, психологічної поведінки) „виникаючої” дитини – сидіти, лежати, бігати, вилізати, плакати (кричати). Це також окремі оповідно-текстові ланцюжки, які можуть по-різному поєднувалися з опорним словом, словосполученням („В капусті сиділо”, „В капусті лежало. Мама забрала”, „В капусті або в коноплях поймали. Бігало так і поймали”, „З коноплі виліз, з кропиві”, „В капусті плакало, то поймали” та ін. [4, 15, 16, 17, 19].

Різновид пояснень з символікою городніх рослин має свій ареал розповсюдження. Його домінантна формула на тему знаходження немовлят у капусті характеризується високим рівнем побутування на всій обстеженій території.

Таким чином, вимальовуються певні особливості просторового співвідношення найбільш уживаних в Україні формул „Лелека приніс”, „В капусті знайшли”.

Серед символічних аналогів капусти ознакою „стійко повторюваної” локальності відзначаються горох і конопля, формульне використання яких пов’язано з усією досліджуваною територією. Звертає на себе увагу і мотив винайдення малюків у кропиві, що використовується значно рідше, але зразки знайдені приблизно у 80% досліджених сіл.

Городні рослини, особливо капуста як міфічне місце винайдення дітей, – одна з найхарактерніших ознак українсько-східнослов’янських традицій.

Значно рідше зустрічаються формули з символікою деревинної рослинності (біля 30). Від групи городньо-рослинної тематики вони відрізняються лише відповідною локативно-просторовою ознакою, стосовно ж усього іншого (набір функцій і предикатів, жанрові особливості, структура текстів) спостерігається тотожність або подібність.

Вихідна, базова формула представлена лише самою назвою деревинного локусу чи простору у формі прийменникового відмінку. Наприклад, „В сосні”, „На груші”, „На каштанах”, яка інколи супроводжується факультативною примовною фразою – „В лісі, – щоб гляділи”, „На калині, – щоб були червонясті” [4, 7, 16, 17].

Елементарна формула як вихідна сюжетна одиниця знаходить логічне продовження у характеристиці моментів дії чи стану виникаючого немовляти, що передається словами: здебільшого сидіти, плакати, кричати, значно рідше – висіти, падати, злізати, вискакувати.

Зміст частини формул обумовлений діями суб'єкта-людини, і тому в порівнянні із більшістю попередніх пояснень має чітко виражену комунікативну спрямованість. Вербальні позначення такої діяльності в цілому відповідають двом знайомим нам універсальним функціям – виявлення-набуття (знаходити, знімати, струшувати, брати, ловити, піймати, хапати) і принесення дитини („З груші принесли”, „З верби баба принесла”, „Баба принесла, з-під калини взяла”, „Баба-бранка принесла, на дереві знайшла”) [4, 16, 17, 19].

Згідно з географією розповсюдження наведених даних, вони фіксуються у центральних частинах Уманщини, а також у окремих селах північної частини району.

Різновиди формул-переказів наведеними матеріалами не вичерпуються. Переважно за браком місця поза увагою лишилися пояснення віршовані, на тему купівлі дітей, формули з символікою води, з символікою окремих явищ, з символікою Всевишнього і реальних осіб.

Дані нашого дослідження підтверджені картографуванням (у процесі роботи складено 58 карт). На актуальності цієї роботи, картографуванні явищ народної культури, звертають особливу увагу у своїх працях відомі фольклористи – Є. Велетенський, С. Грица, М. Дмитренко, Р. Кирчів, Я. Пропп.

Література:

1. Антропологические мифы // Мифы народов мира: Энциклопедия: В 2 т. – М., 1980. – Т. 1. – С. 87–88.
2. Афанасьев А. Поэтические воззрения славян на природу. – М., 1869. – В 3-х т., Т. 3.
3. Кузеля Зенон. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу: Вступні уваги // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1906. – Т. 8.
4. С. Бачкурино Монастирищенського району 1.07.2002 р. студенткою факультету української філології Мазуренко О. від Шандри Марії Федорівни, 1930 р.н.
5. С. Берестівець записано 20.07.2002 р. студентами факультету української філології Лисою К., Сікорською О., Горбаченко Т. від Панасюк Євдокія Семенівна, 1924 р.н.
6. С. Гереженівка записано 29.06.2003 р. студентами факультету української філології Білянівською О., Борець Л., Кобзар Л. від Мельник Наталії Василівни, 1931 р.н.
7. С. Громи записано 04.07.2003 р. студентами факультету української філології Горбачевською Т., Овчаренко І., Онофрійчук О. від Жвавої Марії Дем'янівни, 1925 р.н.
8. С. Затишок записано 04.07.2001 р. студентами факультету української філології Шульгою О., Михалік Т., Холявчук А. від Томенко Наталії Артемівни, 1924 р.н.
9. С. Іванівка записано 28.06.2002 р. студентами факультету української філології Король Н., Шнир Г., Спину Л. від Омельчук Варки Семенівни, 1922 р.н. жительки села Іванівка.
10. С. Легедзине записано Т. 02.07.2001 р. студенткою факультету української філології Чонкою від Гережі Юлії Василівни, 1939 р.н.
11. С. Леськове записано 03.07.2004 р. студентами факультету української філології Припиновською Ю., Колесник І., Горущенко О., Шляхтою О. від Фариби Лідії Дмитрівни.

12. С. Молодецьке записано 04.07.2002 р. студентами факультету української філології Патик А., Гаврилюк В., Гончарук В. від Пушкаренко Софія Степанівна, 1937 р.н.
13. С. Нестерівка записано 28.06.2001 р. студенткою факультету української філології Гейко В. від Байди Параски Дмитрівни, 1925 р.н.
14. С. Серебря, Бершадський район, Вінницька обл. записано 28.06.2003 р. студентами факультету української філології Крушеницькою С., Несварливою О., Шамрай Т. від Лісничук Л.С., 1937 р.н. Хоменко М.С., 1938 р.н.Ткачук Тетяна Ісаківна, 1936 р.н., Федик Л.К.. 1931 р.н., Кравчук П.Я., 1928 р.н.
15. С. Собківка записано 27-29.06.2003 р. студентами факультету української філології Петровським С., Чернецьким Т., Панасенко О., Романеско О., Пустомитенко В. від Шапоренко Меланії Семенівни 1951р.н., Захарченко Марії Григорівни 1927 р.н., Потопальської Моті Михайлівни 1944 р.н., Барабаш Паші Варфоломійвни 1931 р.н.
16. С. Текуча записано 28.06.2003 р. студентами факультету української філології Доскоч С., Кулібабою О., Приймак Л. від Смілянець Ганни Михайлівни, 1926 р.н.
17. С. Текуча записано 29.06.2003 р. студентами факультету української філології Чорновол М., Рогозою А., Чернюк М. від Мазур Наталії Іванівни, 1938 р.н.
18. С. Текуча записано 30.06.2003 р. студентами факультету української філології Єрмаком М., Серовим А., Пустомитенком В. від Школенко Ніни Йосипівни, 1932 р.н.
19. С. Томашівка записано студентами факультету української філології 05.07.2004 р. від Перепелиці Тетяни Миколаївни, 1932 р.н.
20. Стеблин-Каминский М.И. Миф. – Л., 1976.
21. Чистов К.В. Народные традиции и фольклор: Очерки теории. – Л., 1986.

УДК 372.4(438)

Деркач В.В.

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА І ВИХОВАННЯ В ПОЧАТКОВИХ ШКОЛАХ ПОЛЬЩІ

***Анотація.** У статті розглядаються особливості навчання національних і етнічних меншин в початкових школах Польщі, яке зорієнтовано на концептуальний принцип поліетнічності і полікультурності.*

***Аннотация.** В статье рассматриваются особенности обучения национальных и этнических меньшинств в начальных школах Польши, которые сориентированы на концептуальный принцип полиэтничности и поликультурности.*

***Annotation.** In the article is examined the feature of studies of national and ethnic minorities in initial schools of Poland, which is orientated on conceptual principle of multiculturalism.*

На початку 90-х років ХХ століття, внаслідок трансформації суспільно-політичного устрою Центрально-Східних країн Європи, переважно на прикордонних територіях Польщі спостерігалась тенденція помітного зростання населення. Здебільшого це були громадяни Росії, Білорусії, країн Прибалтики,